
Jurij Perovšek

O volji po nacionalni suverenosti (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923)

V zadnjih letih je v zgodovinopisni in širši slovenski javnosti že precej napredovalo spoznanje, kako pomembno je imeti jasno predstavo o posameznih vidikih novejše zgodovine, ki so doslej kot njen del živela le na obrobju našega védenja ali pa jih celo sploh nismo poznali. Navadno se ob taki ugotovitvi spomnimo zlasti na polpreteklo zgodovino, pri tem pa pozabljamo, da zgodovinski spomin temelji v zahtevi, da je potrebno poznati vsako pomembno dejanje, ki se je dogodilo v novejšem zgodovinskem obdobju in da se zato njegove zahteve po osvetlitvi posameznih zgodovinskih vprašanj nanašajo tudi na bolj oddaljeni čas. Zato je seveda nujno, da opozorimo tudi na tiste vidike zgodovinskega razvoja, za katere bi sicer mislili, da so že dobro poznani in da je historiografska veda o njih domala izrekla že vse.

Enega izmed takih vidikov novejše slovenske (in bivše jugoslovanske) zgodovine predstavlja tudi problematika, ki zadeva idejni in politični razvoj nemeščanskih strank, in v tej zvezi tudi zgodovino Komunistične stranke Jugoslavije (KSJ). Ta omemba v določenem smislu gotovo vzbuja precejšnje začudenje, saj je bil zgodovini KSJ v drugi jugoslovanski državi brez dvoma dan zelo velik poudarek. Vendar pa ta poudarek ni vedno namenjal enake pozornosti vsem obdobjem v razvoju KSJ, ljudem, ki so ta razvoj oblikovali in problemom, o katerih so se bodisi teoretično bodisi politično opredeljevali. Med taka obdobja, predvsem pa probleme, ki dolgo časa niso bili v ospredju strokovne in s tem tudi širše pozornosti, sodi prvo desetletje po ustanovitvi KSJ, to je čas dvajsetih let, v katerem so bila znotraj KSJ domišljena vsa bistvena vprašanja, ki so označevala družbeno in politično stvarnost tedanje jugoslovanske države. Tako sta bili domišljeni tudi teorija in politika KSJ glede narodnega vprašanja, ki je tako tedaj kakor tudi kasneje predstavljalo eno izmed najpomembnejših vprašanj, saj je pogojevalo obstoj ter nadaljnji razvoj jugoslovanske državne skupnosti. Oblikovanje nacionalnopolitičnih programskih načrtov, ki so opredelili tisto nacionalno politiko, ki je komunistični stranki v določenem zgodovinskem trenutku zagotovila odločujoč vpliv na razvoj jugoslovanskih narodov, namreč sega v leto 1923, kar doslej – razen v ožjih strokovnih krogih – ni bilo znano in kar posamezni kasnejši vodilni predstavniki KSJ in ZKJ v glavnem nikoli niso posebej omenjali. To praznino, ki so jo v preteklih letih s tehtnimi historiografskimi obravnavami zmanjšali le redki avtorji – dr. Janko Pleterški (Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981; Narodi, Jugoslavija, revolucija, Ljubljana 1986), dr. Dušan Lukač (Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941, Beograd 1972), dr. Latinka Perović (Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju, Zagreb 1984) in dr. Desanka Pešić (Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919–1935, Beograd 1983)

–, je nato šele leta 1990 zapolnil zbornik dokumentov »Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923«. (Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović, Ljubljana 1990, 435 str. – Kratko: Razprava). V tem zborniku je namreč bilo prvič in na znanstven način objavljeno vse teoretskopolitično gradivo, na osnovi katerega je stranka, ki je v polstoletju 1941–1991 tako globoko zaznamovala žitje in bitje jugoslovanskih narodov, po letu 1923 razvijala svoj nacionalni program. Ta program pa je bil leta 1923 utemeljen v zahtevi po samoodločbi jugoslovanskih narodov in v spoznanju, da more biti jugoslovanska država utemeljena le na načelu prostovoljnosti in enakopravnosti kot edini možni podlagi za njen obstoj.

Če na kratko označimo čas, v katerem se je KSJ najdosledneje in tudi najbolj pošteno spoprijela z nacionalnim vprašanjem, potem moramo predvsem opozoriti, da se veže na isto leto – leto 1923 – v katerem so slovenske in tudi druge jugoslovanske politične sile že v celoti osmislile ter natančno izdelale svoje nacionalnopolitične programske načrte. V prvi polovici tega leta so bile volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS, prve po sprejemu Vidovdanske ustave (28. junija 1921), ki je v ustavnopravnem pogledu uveljavljala izključno jugoslovanski nacionalni integralizem, v kraljevini pa vzpostavila strogo centralistični državni ustroj. Jugoslovanski in slovenski politični subjekti so v pripravah na te volitve v programskem pogledu dokončali svoje nacionalnopolitične koncepte, ki so jih pričeli oblikovati po jugoslovanskem zedinjenju leta 1918, v njih pa so opredelili svoje gledanje na unitaristični in centralistični državni razvoj, kakršnega je uzakonila Vidovdanska ustava. Volitve 18. marca 1923 so predstavljale enega izmed najpomembnejših političnih dogodkov v prvi jugoslovanski državi, kajti ob njih se je izredno jasno pokazala delitev političnih sil na avtonomistično–federalistične in unitarnocentralistične, ki se je nato ob redkih spremembah obdržala vse do konca karadžordevičevske Jugoslavije. Eno izmed takih redkih, a zelo pomembnih sprememb je izvršila prav KSJ, ki jo je uspeh nacionalnih, protihegemonističnih, protiunitarističnih in proticentralističnih strank na skupščinskih volitvah leta 1923 vzpodbudil, da se je odločila kritično preučiti svoja stališča o narodnem vprašanju in oblikovati nov ter dejanske jugoslovanske razmere priznavajoči nacionalni program. To je bila zahtevna naloga, kajti KSJ je pri tem morala preseči svoje prvotne narodne koncepte, v katerih se je poudarjeno zavzemala za jugoslovanski nacionalni unitarizem, v pogledu državne ureditve pa za centralistični državnopravni sistem.

Svoj novi narodni program, s katerim je – kot je kasneje dejal Moša S. Pijade – pretrgala z dotedanjim »podrepanjem srbski buržoaziji,«* je KSJ izgradila v okviru široke in javne teoretskopolitične razprave, ki je o nacionalnem vprašanju potekala od maja do konca decembra 1923 v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije. V tej sedemmesečni razpravi so s svojimi pisnimi prispevki sodelovali vsi marksisti, ki so tvorili idejno in politično jedro tedanje KSJ, in to na način, ki je bil la-

* Moša Pijade, Izabrani spisi, I. tom, 5. knjiga, Beograd 1966, str. 855.

sten tedanjim modernim levim evropskim političnim strankam. Razprava je namreč potekala v času, ko še ni prišlo do boljševizacije KSJ, zato se v njej tudi ni izražal ideološki monolitizem, pač pa je bilo uveljavljeno njemu nasprotno, demokratično, avtonomno in suvereno razčlenjevanje nacionalnega problema v jugoslovanski državi. Tak način obravnave je omogočala tudi intelektualna raven udeležencev v razpravi, saj je imela velika večina med njimi akademsko izobrazbo, ki jo je v glavnem pridobila med študijem v posameznih evropskih središčih - v Parizu, Poitiersu, na Dunaju, v Zürichu, Ženevi, Pragi in Petrogradu. Široko razgledanost razpravljalcev je poleg ostalega odlikovalo tudi dobro poznavanje tako meščanske kakor tudi marksistične teorije o narodu.

Razprava o nacionalnem vprašanju leta 1923 je odgovorila na vsa ključna vprašanja, ki so tedaj zadevala nacionalni problem v Kraljevini SHS. V razpravi je najprej prodrlo prepričanje, da v jugoslovanski skupnosti nacionalni problem dejansko obstaja, kar je KSJ v prvih letih svojega obstoja zanimala. Razprava je nadalje premostila prepad med jugoslovanskimi narodi in KSJ, kajti obračunala je z njenim prvotnim unitarističnim konceptom, po katerem naj bi Slovenci, Hrvatje in Srbi predstavljali zgolj »plemena« enega, jugoslovanskega naroda. Med razpravljalci je izrazito prevladovala misel, da je Kraljevina SHS mnogonacionalna država, ki jo bolj kot vsako drugo razjeda predvsem narodno vprašanje, katerega bistvo se izraža v velikosrbskem unitarističnem in centralističnem hegemonizmu. Na tej osnovi se je nato v razpravi oblikovala tudi njena najvažnejša programska in politična zahteva: da se mora KSJ postaviti na stran zatiranih nesrbskih narodov, se boriti za pravico samoodločbe vsakega jugoslovanskega naroda posebej, v vprašanju državne ureditve pa se odločno zavzeti za federativni državnopravni princip.

Vsebinsko najbolj zanimiv del razprave je bil povezan prav s to programskopolitično težnjo, ki je tudi bila uveljavljena v posebni resoluciji o nacionalnem vprašanju, sprejeti na III. državni konferenci KSJ januarja 1924 v Beogradu, na kateri je jugoslovanska komunistična stranka utemeljila svoj federativni nacionalni program. (Razprava, dok. št. 50). Ta težnja se je v razpravi o nacionalnem vprašanju uveljavila skozi oster spopad z nosilci t.i. avtonomističnega koncepta, ki so odklanjali zamisli o nacionalni suverenosti narodov, utemeljeni v federativnem državnopravnem ustroju jugoslovanske državne skupnosti. Ti razpravljalci, ki so predstavljali politično precej močno skupino v vodstvu KSJ, izhajali pa so iz njenega srbskega dela, so trdili, da bi bilo narodno vprašanje ustrezno rešeno že, če bi se v Jugoslaviji uvedel sistem pokrajinskih avtonomij, pri čemer naj bi osrednja državna oblast zase še vedno pridržala dovršen del državno-upravnih pristojnosti. Takemu gledanju na rešitev narodnega vprašanja so se odločno in tudi uspešno uprli marksisti iz Slovenije in Hrvaške, ki so poudarjali, da le federalizem predstavlja edini način in obliko, s katero je možno rešiti nacionalni problem. Slovenski in hrvaški udeleženci so v razpravi opozarjali, da mora KSJ prisluhniti potlačenim nesrbskim narodom in zahtevati samostojno Slovenijo, Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Vojvodino, Črno goro in Makedonijo, katere bi nato bile na osnovi svoje državnopravne individualnosti povezane v skupno federativno zvezo. (Razprava, dok. št. 7, 8, 14, 15, 23, 41, 43). Pri utemeljevanju svojih federalističnih

pogledov so poudarjali tudi nekatere zamisli, ki smo jih na zatonu druge jugoslovanske države (SFRJ) velikokrat slišali, prav pa je vedeti, da so jih posamezni, dolga desetletja v prisilno pozabo odrinjeni sooblikovalci slovenske (in hrvaške) narodnopolitične misli, izrekli že pred sedemdesetimi leti. Tako sta edini še živeči udeleženci v razpravi, hrvaški marksist in kasneje oster kritik stalinistično-komunistične politike in države, dr. Ante Ciliga, ter vodilni slovenski komunist dvajsetih let, po drugi svetovni vojni pa iz javnega življenja odstranjeni in na Goli otok obsojeni inž. Dragotin Gustinčič, zahtevala oblikovanje nacionalnih vojsk znotraj vsake posamezne nacionalne federativne države in – razumljivo – izključno nacionalno, ne pa srbsko sestavo njihovega poveljniškega kadra. (Razprava, dok. št. 23, 43). D. Gustinčič je poleg tega zahteval, naj se Srbi na Kosovu učijo albanskega jezika (Razprava, dok. št. 8), mnogo pa je še razmišljal, v kakšen federativni državni okvir bi Slovenci in Hrvati sploh hoteli vstopiti. Srbske člane KSJ je opominjal, da bi – zaradi svoje politične morale, osebnih medsebojnih bojov in popolne organizacijske nesposobnosti, pa tudi zaradi splošnih gospodarskih, kulturnih in zemljepisnih razlogov – Srbi morali živeti brez Slovencev in Hrvatov, če bi se le v Srednji Evropi osnovala neka druga socialistična federacija. Pri tem je opozarjal, da Slovenci in Hrvati nikakor ne razumejo, čemu naj bi raje bili v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo, kakor pa z Avstrijo, Madžarsko, Češko in Moravsko. (Razprava, dok. št. 43). To je bilo zelo resno opozorilo, namenjeno predvsem zagovornikom avtonomistično urejene države, da morajo spoštovati samostojnost in suverenost jugoslovanskih narodov, če želijo njihovo združitev v skupno državno zvezo. To opozorilo oziroma tako slovensko in hrvaško narodno čustvo, ki je izhajalo iz povsem izoblikovanih nacionalnih zahtev po politični samostojnosti, so dobro razumeli in v razpravi tudi podprli tisti razpravljalci iz Srbije, ki so zagovarjali federativni državnopravni koncept. Ti, z izjemo M. S. Pijadeja, danes in že tudi v polpreteklem obdobju skoraj neznani predstavniki srbskega dela KSJ – Kosta Novaković, Triša Kaclerović in Rajko Jovanović – so poleg slovenskih in hrvaških udeležencev v razpravi pomembno prispevali, da je KSJ leta 1923 utemeljila svoj federativni nacionalni program. Opominjali so, da je potrebno upoštevati in poznati zgodovinske težnje slovenskega in hrvaškega naroda, ki sta se v Avstro-Ogrski monarhiji razvijala v smeri oblikovanja neodvisnih nacionalnih držav ter da sta v tem času slovensko in hrvaško meščanstvo izvršila vse priprave za oblikovanje takih držav. V trenutku, ko pa naj bi prišlo do nastanka slovenske in hrvaške nacionalne države, tj. ob razpadu habsburške monarhije, pa je – po oceni teh razpravljalcev – nastala nezdrava skupnost, velikosrbska hegemonistična in unitarnocentralistična Kraljevina SHS, zaradi česar so opozarjali, da se nacionalno vprašanje v jugoslovanski skupnosti kaže kot težnja za dovršitev nacionalno-meščanske revolucije tlačanih nesrbskih narodov. (Razprava, dok. št. 26, 27). Federalistično usmerjeni srbski razpravljalci so pripominjali, da so zlasti komunisti iz Srbije vodili boj proti srbijanskemu hegemonizmu precej mlačno, le teoretično in ne s tisto ostrino, s kakršno bi ga bilo potrebno. Zavedali so se, da je v danih razmerah možno le eno: zahtevati nacionalno samoodločbo, tj. da jugoslovanski narodi ponovno, vendar to pot kot popolnoma svobodni narodi, predhodno konstituirani v neodvisne nacionalne države, ustva-

rijo novo, federativno skupnost, iz katere lahko tudi izstopijo - če bi to želeli. (Razprava, dok. št. 29, 31, 48).

Gledano z današnje zgodovinske oddaljenosti in že izživete jugoslovanske izkušnje slovenskega naroda ima razprava o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923 dvojen pomen: razkriva nam kdaj in na osnovi katerih intelektualnih naporov je KSJ v programskopolitičnem smislu pristala na emancipacijo narodov Jugoslavije, poleg tega pa razširja naše védenje pri vpraševanju, kdaj in kako so se po letu 1918 oblikovali nacionalni koncepti, ki so v političnem in državnopravnem pogledu dosledno terjali nacionalno suverenost jugoslovanskih narodov znotraj njihove skupne državne zveze. V tem smislu predstavlja razprava o nacionalnem vprašanju organski del slovenske in (bivše) jugoslovanske politične zgodovine, saj se je na njeni osnovi v slovenski in jugoslovanski politiki spremenilo razmerje med unitarnocentralističnim in avtonomistično-federalističnim gledanjem na nacionalni problem. Z razpravo o nacionalnem vprašanju je namreč KSJ izstopila iz tabora jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih sil in je ob Slovenski ljudski stranki, Hrvaški republikanski seljački stranki, Jugoslovanski muslimanski organizaciji in črnogorskih federalistih postala eden izmed nosilcev zahtev po demokratični preobrazbi jugoslovanske skupnosti. V teh zahtevah se je nato osredotočalo vse notranjepolitično življenje prve jugoslovanske države v času do leta 1941, enako pa so najprej tihe, kasneje pa jasno postavljene zahteve po enakopravnem in suverenem nacionalnem sobivanju v jugoslovanski državi, odločujoče spremljale jugoslovanski državopolitični razvoj po letu 1945. V drugi Jugoslaviji, ki so jo skoraj ves čas njenega obstoja vodili politiki, ki so prevzeli vodenje KSJ v tridesetih letih, se stvarno, demokratično, enakopravno in svobodno razpravljanje o narodnem vprašanju ni uveljavilo, tako kakor se ni politično ohranilo tudi prodorno, pogumno in pošteno narodnoprogramsko razmišljanje v tej državi domala povsem prezrte komunistične generacije dvajsetih let. Kar zadeva zgodovino delavskega gibanja in komunistične politike sploh, ostaja razprava o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923 osamljen primer realnega zavedanja o neuničljivosti teženj po samostojnem in nemotenem nacionalnem razvoju, tj. tistih teženj, ki sta jih na različne načine dušili tako prva kakor tudi druga jugoslovanska državna formacija. Zaradi tega so leta 1991 Slovenci iz Jugoslavije tudi odšli, srbijanska politika, ki ni poznala ali ni hotela slediti demokratični misli srbskih marksistov iz leta 1923, pa je na bivših jugoslovanskih tleh spočela krvav in v načrtno premišljenem genocidu zasnovan vojni spopad, katerega zgodovinskega konca očitno še dolgo ne bo moč napovedati.

SUR LE DÉSIR DE LA SOUVERAINETÉ NATIONALE (A L'OCCASION DU SOIXANTE-DIXIÈME
ANNIVERSAIRE DU PREMIER TRAITÉ SUR LA QUESTION NATIONALE EN ROYAUME
DE LA YOUGOSLAVIE EN 1923)

R é s u m é

La discussion sur la question nationale qui avait lieu à partir du mai jusqu'au décembre 1923 dans les journaux du Parti ouvrier indépendant yougoslave représente un important et évident tournant dans le développement de la pensée nationale et politique et dans l'expérience du parti communiste yougoslave. A ce temps-là, le Parti Communiste Yougoslave a fait un pas décisif dans la connaissance du phénomène national (yougoslave) en formant un nouveau programme national basé sur les connaissances de la situation concrète en Yougoslavie. Ce programme, avec lequel le P.C.Y. a dépassé tous ses points de vue unitaristes et centralistes en ce qui concernait la question nationale a été réalisé en forme d'une analyse publique, autonome et souveraine du problème national dans l'état yougoslave où tous les communistes formant le noyau idéologique et politique du P.C.Y. ont pris part. Dans la période de sept mois pendant laquelle ont eu lieu les discussions théoriques et politiques sur la question nationale bien avant l'orientation bolchévique du P.C.Y. - l'idée qui prévalait était celle que la Yougoslavie était un état multinational qui est menacé surtout par la question nationale et par l'homogénéité militariste et centraliste de la Grande Serbie. Il s'est formé en même temps l'opinion que le P.C.Y. devrait défendre les peuples non-serbes, combattre pour les droits d'auto-décision de chaque nation yougoslave particulière et prendre fermement la position du principe fédéral en ce qui concerne la constitution et la forme de l'état. Ces positions du programme ont été confirmées par la Troisième conférence fédérale du P.C.Y. en janvier 1924 à Belgrade et continuaient à diriger la politique nationale du P.C.Y. pendant plusieurs décennies. Les dernières années du deuxième état yougoslave (la République Socialiste Fédérale de Yougoslavie), ces positions ont complètement perdu leur force politique de manière que le P.C.Y. s'est montré comme facteur politique qui lors de son déclin historique ignore complètement le fait de l'indestructibilité du phénomène national et des tendances nationales-libératrices pour une justice nationale, souveraineté et liberté nationale.